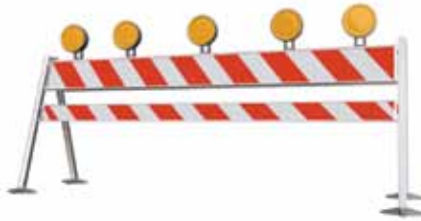

הומרוס

המזל הרע שלי זה אני?

“לא יכולתי לדעת”, “לא יכולתי לעשות דבר.” האם האחריות שלי מסתיימת בגבולות השליטה? קאנט, וויליאמס וניטשה על הפילוסופיה של התאונה

ד"ר אליעזר מלכיאל

בסופו של דבר אומר וויליאמס, אני הוא לא רק החלטותיי ומחשבותיי ורצונותיי וכוננותי אלא גם הסיפור הביוגרפי שלי, והסיפור הזה 'גולש' אל מעבר לבועת האוטונומיה שלי: 'אם מייחסים חשיבות למונח שבו מי שאנחנו נקבע במונחים של מה שעשינו, ושל הדברים בעולם שהתרחשו בגללנו ומונחים לפתחנו, מוכרחים לקבל הרבה ממה שמעורב בסבך הזה פשוט מחמת העובדה שכך קרה.' בהמחשה כואבת של 'הסבך הזה', אומר וויליאמס על המלך אדיפוס, מהמחזה הידוע בשם זה (סופוקלס, המאה החמישית לפני הספירה): אם יורשה לי לשאול שאלה מאוד ישירה, מה אמור לעשות מי שמגלה שהוא רצח את אביו ונשא את אימו לאישה לא רק בפנטזיה, אלא גם במציאות? כפי שאדיפוס מוצג בימינו האחרונים, אפילו הוא חשב שנקירת עיניים וגלות הם לא בהכרח המענה הנכון. אבל האם לא צריך להיות שום מענה? האם זה כאילו הדבר מעולם לא קרה? או מוטב, אם לנסח את השאלה הנכונה: האם אפשר לומר שהדברים האלה קרו, אבל לא הוא עשה אותם? כל אותה התגלגלות מזויעה של המלך אדיפוס, נעה לקראת הגילוי של דבר אחד בלבד - שהוא עשה את זה. האם אנחנו מבינים את האימה שבגילוי הזה רק משום שדבקו בנו שאריות של אמונות מאגיות באשמת דם, או תפיסות ארכאיות של אחריות? מובן שלא: אנחנו מבינים זאת משום שאנחנו 'יודעים' שבסיפור החיים של אדם יש תוקף

אותו? במקרה שמישהו התאבד בקפיצה מגשר והגיע היישר מתחת לגלגלי מכונית נוסעת, האם עמדתו של הנהג לפורענות הזאת תהיה כעמדתו של הצופה מן הצד? האם היא אמורה להיות כעמדתו של צופה מן הצד? הקאנטיאני אומר: ודאי שכן, ואם הנהג ביש המזל נוטה לראות את עצמו באור אחר, לייסר את עצמו ולהאשים את עצמו בלי כל יסוד וזלת עצם

מה שאנו עושים בחיים האנושיים מוקף ונתמך ושלב ומזוג בדברים שאינם בשליטתנו

האירוע, הוא נוהג באופן לא רציונלי ושומה עלינו לגמול אותו מחיבוטי הנפש האלה. העוררין אומרים: ה'רציונליות' הקאנטיאנית היא נבובה ושטחית, היא אינה נאמנה למורכבותם של החיים האנושיים. מה שאנו עושים בחיים האנושיים מוקף ונתמך ושלב ומזוג בדברים שאינם בשליטתנו. 'להתעקש על מושג כזה של רציונליות' אומר הפילוסוף האנגלי ברנרד וויליאמס (נפטר ב-2003), 'הוא גם להציג כוזב גדול: שאנו יכולים, אם ננהיג את עצמנו בדרך מספיק מפוכחת, להרחיק את עצמנו לגמרי מההיבטים הלא מכוונים של פעולותינו, בהשליכנו כביכול את עלויותיהם על חברת הביטוח, ועדיין לשמר את זהותנו ואת אופיינו כפעלים.'

אדם נכנס למכונית ונוסע כבכל יום. פתאום ילד בן שבע רץ לכביש. תאונה. מה יכול היה הנהג לעשות? האם הוא אחראי? האם אפשר בכלל לומר שזה הוא שפגע בילד? ואולי זה פשוט קרה? עמנואל קאנט (1724-1804) הוא מחשובי הפילוסופים בעת החדשה וממעצבי החשיבה המוסרית המערבית. אחד מעקרונות היסוד של תפיסת המוסר הקאנטיאנית, הוא שמ"חייב" משתמע "יכול" (ought implies can). תפיסה זו מעגנת מחויבות ואחריות באוטונומיה. הדרישות שאלוהים, האדם והנסיבות מפנים אליי, מה שאני קראו אליו ונתבע על ידו - מתמצים במה שבידי לעשות; דברים שאינם בשליטתי איני חייב באחריותם ובוודאי שאיני חייב בנינם, אם קרו. אדם ניכר במה שהוא עושה ולא במה שקורה לו (ובלבד שלא התרשל או הזניח או התעלם, ושלא הייתה לו יד ורגל במה שקרה לו). הצדק אולי אתו, אבל ספק גדול אם החיים נשקלים רק במאזני הצדק. על אומלל ההבחנה הקאנטיאנית החדה בין 'מה שאני עושה' לבין 'מה שקורה לי' קמו עוררין, והם תמכו את יסודותיהם הן באינטואיציות בסיסיות של הדיוטות שלא צורפו בכור-המצרף של החשיבה הקאנטיאנית, והן בתפיסות קדומות - תפיסות שנראו לקאנטיאניים קמאיות, פרימיטיביות, אפילו לא מוסריות. אם הרגת אדם לא בכוננת מכוון, לא בצדיקה, לא במזיד, בלא איבה - האומנם ידמה הדבר בעיניך כאילו מישהו אחר הרג

קצרים

ארז ניר

דייג אוהב דגים?

איך להתייחס למושא תשוקתי וקנאתי? יש רק שתי אפשרויות: האחת, להעריך אותו, להודות כמה אני רחוק ממנו ולכבד אותו. השנייה, להשתוקק אליו ומתוך כך לרצות להכניע אותו בכל מחיר. האופציה הראשונה עושה אותי צודק ואמתי, והשנייה עושה אותי ווינר ומביאה אותי לגבהים חרשים. ברצלונה היא התגלמות האידיאה של הכדורגל היפה. ארסן ונגר מכבד כדורגל יפה, ועל כן הוא הודה שברצלונה עברה את ארסנל קבוצתו בצדק. זה מה שעושה אותו לזור צודק. זווה מוריניו אוהב כדורגל יפה, ועל כן הוא רק רצה לנצח את ברצלונה בכל מחיר. זה מה שעושה אותו ווינר. הפעם לא הצליח לו, בפעם הבאה אני בטוח שכן.

הקציב האמנות

במאה העשרים נהפכה האמנות להיות חלק מתרבות הפנאי, היא אינה נתפסת כרכיב עיקרי בקיום האנושי או אפילו בהתפתחות. ההתפתחות העיקרית מתרחשת במישור המדעי, הפוליטי והחינוכי, אמנות היא רק אקסטרנה. אין לה תקציב גדול. אולם מה שבאמת מכתיב את התאווה ואת האמביציות, את התאוות ואת הפחדים הם לא המחשבות שלנו. גם לא הפוליטיקה, ולצערנו אף לא החינוך. מה שמכתיב את הלך הרוח הפנימי ומניע את העשייה ואת ההווייה האנושית הוא הדמיון שלנו (את זה כבר הבינו אנשי הפרסום המנסים להשתמש בעובדה זו לטובתם). הצבעים שבהם אנחנו צובעים את הדברים. מה שמעצב את הדמיון שלנו עד עצם היום הזה הוא האמנות והאמנים. וזה כבר חורג הרבה מעבר לשעות הפנאי.

ניטשה

לא התכוונו אליהן. מצד שני, יש בו כדי להקהות את אחריותנו אפילו ביחס למעשינו המכוונים. הוא פותח שער לספקות בדבר היותנו אדונים לגמרי לעצמנו: 'אני הוא הסיפור שלי', והסיפור שלי אינו מתחיל ואף אינו נגמר בהחלטותי המכוונות. 'שפעת יהירותו של האדם גרמה לו להסתבך עמוקות ונוראות באותה הבלות דווקא... תביעתו של אדם לשאת באחריות המלאה והמוחלטת לפעולותיו, ולפרוק את עולה מעל אלוהים ועולם ואבות ומקרה וחברה, תביעה זו פירושה לא פחות מאשר להיות "עילת עצמו"; וחוצפה גדולה פי כמה מזו של מינכהאוזן, היא יומרת האדם למשות עצמו בשיערות הראש מבצת האין אל היש' (פרידריך ניטשה). מנקודת ראות זו, נוכל להציב את נסיבות הולדתנו הינוכנו וחינו כתרס בפני 'חצייה הנוקב של המציאות' ולהשתמש מאחריות. באופן פרדוקסלי, הדו-פרצופיות הזאת מחזירה את הכדור אלינו. מה שהניחה המציאות לפתחנו שלא מבחירתנו יאמר לנו משהו רק ככול שנרצה לשמוע אותו, רק ככול שנבחר לשמוע אותו. הגילוי שהסיפור שלי הוא אני, יכול לשמש אותי לקבל עליי אחריות על חיי ועל מעשיי, על תוצאותיהם ועל תוצאות-תוצאותיהם. בתפקידו זה, הגילוי יכול להעצים את אחריותי ואת חירותי: "והבחירה בידך, אם תרצה לחזק את המגע הזה ולעבותו - עשה, ואם תרצה להחלישו ולדקקו לאט לאט עד שתפסקוהו - עשה" (רמב"ם).

ומשקל למה שהוא עשה, ולא רק למה שהוא עשה בכוונה. גם מה שהונח לפתחנו שלא מבחירתנו נוגע בנו, אומר עלינו משהו, אומר לנו משהו. 'מהלך המשפט הופך לאטו להיות פסק דין', אומר פרנץ קפקא בספר 'המשפט'; 'קְשִׁים רַבְנוּ ז'ל' (רבי נחמן מברסלב) אַת הַסְּפּוֹר [מעשה במרגלית] אָמַר: הַמְּרַגְלִית לֹא הִיְתָה שְׁלוֹ, וְהָא רְאִיָּה שֶׁנֶּאֱבַד מִפְּנֵי. הַתְּבוּאָה פֶּן הִיְתָה שְׁלוֹ, וְהָא רְאִיָּה שֶׁנֶּשְׂאָר אָצִּלוֹ. זהו כוחה של התרחשות הממשית-ראלית. התוקף והמשקל של מה שאדם עשה לא בכוונה, ואפילו של מה שקרה לו, אינם תוקפו וכמשקלו של מה שהוא עשה בכוונה. אבל ההבחנה (החשובה) בין מה שעשינו בכוונה לבין מה שמסובב הסיבות גלגל אלינו אינה חדה כתער ואינה דיכטומית: גם מה שעשינו בכוונה 'גולש' מעבר ל'עצם כוונתנו' ולרצוננו הטוב או הרע, ואי אפשר לצמצמו אך ורק בתוך 'בועת הפנימיות'. 'מגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב' (שבת לב). גם מה שהונח לפתחנו שלא מבחירתנו נוגע בנו, אומר עלינו משהו, אומר לנו משהו. ההכרה בהשתרגות של מה שאנו עושים עם מה שקורה לנו - שני פנים לה והיא 'מתהפכת כחומר חותם'. דומה שעיקרה בא לפתוח אותנו לחצייה הנוקב של המציאות שאינה רוקד לחילינו. הוא מקהה את יומרת השליטה שלנו על חיינו ואומר לנו שאיננו יכולים להתערר מאחריות לתוצאות מעשינו גם אם